

UDC 37(09)(477)

**ПРОБЛЕМАТИКА РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ
УЧНІВ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО**

кандидат філологічних наук, доцент, Царик О.М.

Тернопільський національний економічний університет, Україна,
Тернопіль

У статті розглянуто проблематика розвитку культури писемного мовлення учнів у творчій спадщині В. Сухомлинського. Досліджено, що педагог приділяв особливу увагу розвитку культури писемного мовлення учнів у процесі навчальної та виховної діяльності. Він вважав: письмо дитини повинно бути напівавтоматичним; розумові сили учня мають бути спрямовані на розуміння змісту на обмірковування, а не на процес письма; письмо має стати засобом, інструментом навчальної праці; для розвитку культури писемного мовлення учні повинні працювати творчо, поглиблювати, розвивати та застосовувати на практиці свої знання; письменним учень стає лише тоді, коли він навчився користуватися словом – складати твори; слово повинне бути для учнів засобом висловлення їхнього ставлення до краси навколишнього світу.

Ключові слова: метод навчання, форма навчання, культура писемного мовлення, мовна освіта, розвиток особистості .

PhD in Philological Sciences, Associate Professor, O. Tsaryk The issue of the development of the students' written speech culture in Sukhomlynsky's creative heritage / Ternopil National Economic University, Ukraine, Ternopil

The article deals with the issue of the development of the students' written speech in Sukhomlynsky's creative heritage. It was investigated that

the teacher paid special attention to the development of students' written speech culture in the process of educational and educational activities. He considered: the writing of the child should be semi-automatic; the student's mental faculties should be directed to understanding the meaning of thinking, not the process of writing; the writing must become a tool, an instrument of educational work; in order to develop the culture of written speech, students must work creatively, deepen, develop and apply their knowledge in practice; the student becomes literate only when he learned to use the word - to compose works; the word must be the tool to express their attitude to the beauty of the surrounding world.

Keywords: teaching method, form of study, culture of written speech, language education, personality development.

Вступ. У час розвитку інформаційних технологій простежується актуальність педагогічної проблеми формування культури писемного мовлення учнів, для вирішення якої важливим стає поєднання минулого досвіду та сучасних підходів до формування духовної культури особистості. Пріоритетними для сучасної педагогічної науки є дослідження, що вивчають фундаментальні проблеми становлення та розвиток вітчизняної системи освіти, закономірності розвитку освіти.

Культура мовлення відіграє важливу роль у вихованні особистості в системі сучасної освіти. Дослідження закономірностей та особливостей викладання мови у вітчизняних школах, фундаментальних ідей, принципів сприяє високій ефективності навчання молоді залом та розвитку культури писемного мовлення учнів зокрема.

Педагогічну діяльність і життєвий шлях В. Сухомлинського досліджували у історичних нарисах і Д. Водзинський, І. Цюпа, Б. Рябінін та ін. Особливості педагогічної діяльності педагога

розглядалися у працях М. Ярмаченка, М. Красовицького, О. Савченко, О. Сухомлинської, М. Сметанського, І. Зязюна, М. Антонця, Г. Калмикова та ін. Основні аспекти педагогічної системи В. Сухомлинського вивчали М. Мухін, В. Риндак, А. Розенберг, О. Сухомлинська, М. Богуславський, Б. Кваша, В. Кузь та ін. Проте проблематика розвитку культури мовлення учнів у творчій спадщині В. Сухомлинського ще недостатньо досліджені, його новаторські ідеї щодо мовної освіти та виховання особистості не втрачають актуальності та потребують детального аналізу.

Формулювання мети статті та завдань. Мета статті полягає у дослідженні проблематики розвитку культури писемного мовлення учнів у творчій спадщині В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу статті. Мовна освіта в системі радянської освіти другої половини ХХ ст. характеризувалася уніфікацією підходів та методики навчання. Не акцентувалася увага на самостійній оцінці учнів явищ суспільного життя. Відбувалося системне згортання вивчення рідної мови, що замінялося уніфікованими підходами. Новатором у формуванні культури писемного мовлення учнів у системі радянської освіти був відомий вчений, педагог В. Сухомлинський.

Говорячи про мовну культуру в суспільстві, В. Сухомлинський підкреслював, що вона дедалі тісніше пов'язувалася з культурою праці, із загальною культурою людини. Учителі надавали великого значення оволодінню практичною стилістикою літературної мови і виробленню індивідуального стилю, для цього спонукали учнів до поглибленої роботи над стилем твору як на літературні, так і на вільні та абстрактні теми.

Свій підхід до навчання дітей грамоти він називав творчістю, проте зауважував: творчість дітей, виховна робота, що допомагає

навчанню, не можуть замінити методи навчання грамоти, перевірені десятиліттями. Аналізуючи процес навчання учнів, В. Сухомлинський зауважував, якою важкою, втомливою, нецікавою справою ставало для дитини в перші дні її шкільного життя читання і письмо, як багато невдач бувало в дітей на тернистому шляху до знань [5, с. 76].

Причину вчений бачив у тому, що навчання перетворювалося на суто книжну справу, а дитина на уроці напружувала зусилля, щоб розпізнати літери. Проте діти легко запам'ятовували літери, складали з них слова, коли вони мали зацікавлення, пов'язане з певною грою. Важливою умовою ефективного навчання педагог вважав відсутність вимоги обов'язкового запам'ятовування та покарання у формі поганої оцінки. В. Сухомлинський вважав, що семирічна дитина не може зрозуміти залежність оцінки від своєї праці, від особистих зусиль, затрачених на навчання [5, с. 77].

До наслідків проблем, пов'язаних з розвитком писемного мовлення дитини, вчений зараховував те, що саме в період навчання грамоти багато дітей втрачають віру в свої сили. Для уникнення труднощів в навчанні грамоти В. Сухомлинський проводив з дітьми «подорожі» до джерел слова, відкривав їм очі на красу світу і водночас намагався донести до дитячого серця музику слова; домагався, щоб слово було для дитини не лише позначенням речі, предмета, явища, а й несло в собі емоційне забарвлення – свій аромат, найтонші відтінки. І поки дитина не відчула аромату слова, не побачила його найтонших відтінків, вчений не радив взагалі починати навчання грамоти, бо якщо вчитель робив це, то прирікав дитину на тяжку працю.

Для ефективного та легкого навчання письма і читання педагог рекомендував зробити для дітей грамоту «яскравим, захоплюючим шматком життя, сповненим яскравими образами, звуками, мелодіями. Те, що дитина повинна запам'ятати, насамперед має бути цікавим».

Навчання грамоти В. Сухомлинський радив тісно пов'язувати з малюванням. Розглянемо для прикладу досвід педагога: під час подорожей до джерел слова вчитель ставив за мету показати дітям красу і найтонші відтінки слова «луг». Розташувались під схиленою над ставом вербою, де вдалині зеленів освітлений сонцем луг. Учитель казав дітям: «Погляньте, яка краса перед нами. Над травною літають метелики, гудуть бджоли. Вдалині – череда корів, схожих на іграшки. Здається, що луг – світло-зелена річка, а дерева – темно-зелені береги. Череда купається в річці. Дивіться, скільки гарних квітів розсипала рання осінь. Прислухайтесь до музики луку: чуєте тонке дзижчання мушок, пісню коника?» [5, с. 79].

Далі вчитель малював у своєму альбомі «корів і гусей, що розсипалися, як білі пушинки, і ледве помітний димок, і білу хмарку над обрієм». Діти були зачаровані красою тихого ранку і теж малювали. Вчитель підписував малюнок: «Луг», більшість дітей сприймали букви як малюнки.

Діти запам'ятовували написання слова, оскільки малюнок слова сприймали як щось ціле, читали слово – це читання не було результатом тривалих вправ за звуковим аналізом і синтезом, а свідомим відтворенням звукового, музичного образу, що відповідає зоровому образу, щойно намальованому дітьми. За такої єдності зорового і звукового сприймання, пройнятого багатством емоційних відтінків, що були вкладені і в зоровий образ, і в музичне звучання слова, діти запам'ятовували і букву, і слово. В. Сухомлинський підсумовував, що «легше запам'ятовується те, що не обов'язково запам'ятовувати; емоційне забарвлення образів, які сприймаються, відіграє винятково велику роль і запам'ятовуванні» [5, с. 80].

Проте вчений зауважував, що єдність зорового образу, звучання і емоційне забарвлення слова аж ніяк не виключає самостійного,

окремого звукового аналізу. Діти вслухалися у звучання слова, виокремлювали кожний звук, розуміли, що слово складається з окремих звуків, які на письмі передаються буквами.

В такий спосіб учні знайомилися під час подорожей зі словами *село, бір, дуб, верба, ліс, дим, крига, гора, колос, небо, сіно, гай, липа, ясен, яблуня, хмара, курган, жолуді, листопад*. Навесні присвячували подорожі словам *квіти, бузок, конвалія, акація, виноград, став, річка, озеро, узлісся, туман, дощ, гроза, голуби, тополя, вишня*. У спільний альбом «Наше рідне слово» учні малювали картинки, а вже через вісім місяців діти знали всі букви, писали слова й читали [5, с. 81].

Але В. Сухомлинський застерігав від спроб механічного запозичення такого досвіду, вважав, що навчання читання й письма за цим методом – творчість, а творчість не терпить шаблону, тому запозичувати щось нове можна тільки творчо.

Педагог підкреслював важливість умови, щоб перед дітьми не ставилося обов'язкове завдання вивчити літери, навчитися читати, а процес навчання відбувався в процесі гри; щоб «їхнє розумове життя одухотворялося красою, казкою, музикою, фантазією, творчістю, грою уяви. Діти глибоко запам'ятовували те, що схвилювало їхні почуття, зачарувало красою» [5, с. 82].

Цікавою вважаємо думку В. Сухомлинського про взаємозв'язок розвитку мовлення та мислення дитини. Він вважав, що чим більше хвилювала дітей краса навколишнього світу, тим глибше запам'ятовувалися літери, а образне бачення світу й прагнення передати почуття словом – це душа й серце дитячого мислення. Дитяче мислення педагог трактував як художнє, образне, емоційно насичене мислення. Для того, щоб дитина стала розумною, кмітливою, треба в ранньому дитинстві дати їй щастя художнього бачення світу [5, с. 83].

З багаторічного колективного досвіду В. Сухомлинський зробив важливий висновок про роль вільного, виразного, свідомого читання в інтелектуальному розвитку дитини, в творчій розумовій праці в процесі навчання: «чим раніше дитина почала читати, чим органічніше пов'язане читання з усім її духовним життям, тим складніші процеси мислення, що відбуваються під час читання для розумового розвитку. У дитини, яка навчилася читати до 7 років, виробляється дуже цінне вміння: її зорове і розумове сприйняття слова й частини речення випереджає вимову вголос. Читаючи, дитина не прикута до слова, вона має можливість на якусь частку секунди відірвати свій погляд від книжки і подумати, осмислити, що буде сказано вголос. Таким чином, дитина одночасно читає і думає, осмислює, міркує [5, с. 85].

Поетичну творчість В. Сухомлинський вважав найвищим ступенем мовної культури, а мовна культура виражає саму сутність культури людської. «Поетична творчість доступна кожному. Вона не є привілеєм особливо обдарованих. Поетична творчість підносить людину. Дуже важливо, щоб ця найтонша сфера творчості була глибоко особистою, сердечною справою кожної дитини» [4, с. 212].

Для розвитку мислення дитини В. Сухомлинський використовував метод казки. Він вважав, що казка, гра, фантазія – животворне джерело дитячого мислення, благородних почуттів і прагнень. Вчений на основі багаторічного досвіду підкреслював, що «естетичні, моральні та інтелектуальні почуття, які народжуються в душі дитини під враженням казкових образів, стимулюють потік думки, який пробуджує до активної діяльності мозок, зв'язує повнокровними нитками живі острівці мислення. Через казкові образи в свідомість дітей входить слово з його найтоншими відтінками; воно стає сферою духовного життя дитини, засобом висловлення думок і почуттів – живою реальністю мислення. Під впливом почуттів, що пробуджуються казковими образами, дитина

вчиться мислити словами. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, – неможливо уявити дитячого мислення і дитячої мови як певного ступеня людського мислення і мови» [3, с. 176 – 177].

У казкових образах відбувається перший крок від яскравого, живого, конкретного до абстрактного. В. Сухомлинський зазначав, що створення казок один з найцікавіших видів поетичної творчості та важливий засіб розумового розвитку. Для того, щоб літи творили, учитель повинен перенести «з вогника своєї творчості хоча б одну іскру в свідомість дитини» [3, с. 181].

Підкреслюючи важливість казки для розвитку культури мовлення дитини, В. Сухомлинський писав, що створені дітьми казки були для нього яскравими вогниками думки, що їх вдалося запалити у дітей. Він зауважував, що якби не творчість, не складання казок, мова багатьох дітей була б плутаною, а мислення – хаотичним, оскільки між естетичними почуттями і словниковим багатством мови існує прямий зв'язок. Естетичне почуття емоційно забарвлює слово. Чим цікавіша казка і чим незвичайніша обстановка, в якій перебувають діти, тим несподіваніші образи вони створюють [3, с. 182].

Український педагог В. Сухомлинський писав, що «мова – духовне багатство народу», «гра відтінків, найтонших рисочок емоційно-естетичного забарвлення слів» є джерелом духовного багатства, яке учителі покликані передати молодому поколінню [4, с. 201].

У праці «Рідне слово» В. Сухомлинський зазначав, що багатство, втілене в скарбниці мов інших народів, залишається для людини неприступним, якщо вона не оволоділа рідною мовою, не відчула її краси. Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим більше

підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова [4, с. 201 – 202].

Важливого значення В. Сухомлинський надавав культурі мовлення учнів, домагався, щоб учні відчували красу мови, дбайливо ставились до слова, дбали про її чистоту. Вчений підкреслював, що «мовна культура людини – це дзеркало її духовної культури. Найважливішим засобом впливу на дитину, облагороджування її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила і виразність рідного слова. Роль цього засобу в початковій школі, де кожна зустріч з новим явищем навколишнього світу пробуджує в серцях дітей почуття захоплення, неможливо переоцінити».

Педагог використовував метод екскурсій в природу, в ліс, в сад, на поле, луг, берег річки, де слово перетворювалось на знаряддя, за допомогою якого він «відкривав дітям очі на багатство навколишнього світу». Такі подорожі в природу В. Сухомлинський трактував як перший поштовх до творчості, який викликав у дітей бажання передати свої почуття і переживання, розповісти про красу. У результаті діти писали твори про природу невеликого обсягу, які розглядалися як найважливіша робота з розвитку мови і думки. Кожен учень складав свій твір спершу в усній формі, а далі записував у класі. Твори-мініатюри записували в альбом «Наше рідне слово» або в індивідуальні альбоми [4, с. 202].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, можна підсумувати, що В. Сухомлинський приділяв особливу увагу розвитку культури писемного мовлення учнів у процесі навчальної та виховної діяльності. Він вважав: 1) письмо дитини повинно бути напіваавтоматичним; 2) розумові сили учня мають бути спрямовані на розуміння змісту на обмірковування, а не на процес письма; 3) письмо має стати засобом, інструментом

навчальної праці; 4) для розвитку культури писемного мовлення учні повинні працювати творчо, поглиблювати, розвивати та застосовувати на практиці свої знання; 5) письменним учень стає лише тоді, коли він навчився користуватися словом – складати твори; 6) слово повинне бути для учнів засобом висловлення їхнього ставлення до краси навколишнього світу.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у дослідженні розвитку культури писемного мовлення учнів в системі радянської освіти 80-років ХХ ст.

Література:

1. Савченко О. *Розвиток сухомлиністики за десять років (1993-2003 рр.)* / О. Савченко // *Наукові записки. Вип. 52: Серія Педагогічна. Ч. 1.* – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2003. – С. 18-22.
2. Сухомлинський В.О. *Зміст знань і розумове виховання* / В.О. Сухомлинський // *Вибрані твори: в 5 т. Т. 4* / [редкол.: О.Г. Дзеверін, М.М. Грищенко, С.П. Заволока та ін.]; текст, приміт. і предм. покажч. О.Г. Дзеверін. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 225 – 237.
3. Сухомлинський В.О. *Кімната казки* / В.О. Сухомлинський // *Вибрані твори: в 5 т. Т. 3* / [редкол.: О.Г. Дзеверін, М.М. Грищенко, С. П. Заволока та ін.]; текст, приміт. і предм. покажч. О.Г. Дзеверін. – К.: Рад. шк., 1977. – С.176 – 185.
4. Сухомлинський В.О. *Рідне слово* / В.О. Сухомлинський // *Вибрані твори: в 5 т. Т. 3* / [редкол.: О.Г. Дзеверін, М.М. Грищенко, С. П. Заволока та ін.]; текст, приміт. і предм. покажч. О.Г. Дзеверін. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 201 – 216.
5. Сухомлинський В.О. *Як ми вчилися читати і писати* / В.О. Сухомлинський // *Вибрані твори: в 5 т. Т. 3* / [редкол.: О.Г.

Дзевєрін, М.М. Грищенко, С. П. Заволока та ін.]; текст, приміт. і предм. покажч. О.Г. Дзевєрін. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 76 – 85.

References:

1. Savchenko O. Rozvytok sukhomlynistyky za desjaty rokiv (1993-2003 rr.) / O. Savchenko // Naukovi zapysky. Vyp. 52 : Serija Pedagoghichna. Ch. 1. – Kirovograd: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, 2003. – S. 18-22.
2. Sukhomlynskyj V.O. Zmist znanj i rozumove vykhovannja / V. O. Sukhomlynskyj // Vybrani tvory: v 5 t. T. 4 / [redkol.: O.Gh. Dzeverin, M.M. Ghryshhenko, S.P. Zavoloka ta in.]; tekst, prymit. i predm. pokazhch. O.Gh. Dzeverin. – K.: Rad. shk., 1977. – S. 225 – 237.
3. Sukhomlynskyj V.O. Kimnata kazky / V.O. Sukhomlynskyj // Vybrani tvory: v 5 t. T. 3 / [redkol.: O.Gh. Dzeverin, M.M. Ghryshhenko, S.P. Zavoloka ta in.]; tekst, prymit. i predm. pokazhch. O.Gh. Dzeverin. – K. : Rad. shk., 1977. – S.176 – 185.
4. Sukhomlynskyj V.O. Ridne slovo / V.O. Sukhomlynskyj // Vybrani tvory: v 5 t. T. 3 / [redkol.: O.Gh. Dzeverin, M.M. Ghryshhenko, S.P. Zavoloka ta in.]; tekst, prymit. i predm. pokazhch. O.Gh. Dzeverin. – K.: Rad. shk., 1977. – S. 201 – 216.
5. Sukhomlynskyj V.O. Jak my vchylsja chytaty i pysaty / V.O. Sukhomlynskyj // Vybrani tvory: v 5 t. T. 3 / [redkol.: O.Gh. Dzeverin, M.M. Ghryshhenko, S.P. Zavoloka ta in.]; tekst, prymit. i predm. pokazhch. O. Gh. Dzeverin. – K.: Rad. shk., 1977. – S. 76 – 85.